

SZAKÁCS SÁNDOR

Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában

Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi. 65–72.

Szakács Sándor (1936 –) egyetemi tanár, agrártörténész. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte 1954 és 1958 között. Ezt követően a Komárom Megyei Könyvtárban dolgozott. 1960-tól oktatott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tudományos segédmunkatársként, majd adjunktusként. Kandidátusi disszertációját 1967-ben védte meg. 1970-ben egyetemi docensé léptették elő, majd 1988-ban egyetemi tanárrá. Nagydoktori disszertációja 1989-ben készült. 1990 és 1993 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatójaként dolgozott, majd visszatért a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre, ahol 1996-tól az Agrártörténeti tanszéket vezette. Tagja volt az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának és az Agrártörténeti Szemle felelős szerkesztője volt.

A Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában című könyve a mezőgazdaságban, a földbirtokviszonyokban a második világháborút követően lezajlott változásokat elemezte. Érzékeltette az erőltetett szerkezetátalakítás során elkövetett hibákat, de állást foglalt a kollektív gazdálkodás szükségessége mellett.

A demokratikus földreformot maga a nép hajtotta végre. Mintegy 3200 községben alakultak meg – kb. 30 000 igényjogosult paraszt részvételével – a földigénylő bizottságok, melyek országos szinten összesen 730 425 földigénylőt írtak össze s ezek közül 663 359 személy minősült földjuttatásra igényjogosultnak. (Házhelyet 353 210-en igényeltek, tekintve azonban, hogy közülük sokan földhöz juttatásban is részesültek, számuk az igénylők teljes számát csak mintegy 150 000-rel növelte.

Az igényjogosultak társadalmi helyzete – az összes igényjogosult százalékában:

Mezőgazdasági munkás	40,6
Mezőgazdasági cseléd	17,0
Törpebirtokos	33,0
Kisbirtokos	5,4
Egyéb	4,0
Összesen	100,0

Az igényjogosultak több mint 90%-a volt – mint a táblázat is mutatja – mezőgazdasági munkás, mezőgazdasági cseléd és törpebirtokos, s az összes igényjogosultnak kb.

4%-a volt egyéb foglalkozású. A földreform céljaira mintegy 75 és félezer földbirtokot használtak fel, közel 5,6 millió katasztrális hold terjedelemben. A földosztás így az ország összterületének 34,6%-át mozgatta meg.

Az igénybevétel mértéke tájegységenként nagyjából arányban állt az illető ország-rész területével, ill. ezen belül a nagybirtok súlyával. Az igénybevétel kétségtelenül a Dunántúlon volt a legnagyobb, ahol a nagybirtok már eleve jelentősebb szerepet játszott, mint az ország más vidékein. Ezzel szemben az igénybe vett birtokok átlagterülete, érdekes módon mégsem az Alföld vagy Észak-Magyarország vidékein volt a legkisebb – ahogy a fentiekből ez következni látszanék – hanem éppen a Dunántúlon. E jelenség oka kétségtelenül abban keresendő, hogy az igen kis átlagterületű elkobzások zöme is a Dunántúlra esett.

Az igénybe vett birtokok számát tekintve, 57% elkobzás útján, s csak mintegy 43% került kártalanítás kilátásba helyezésével kisajátításra. Ennek ellenére az összes igénybe vett földterületnek csak alig több mint 10%-a származott elkobzásból. Ez a tény határozottan mutatja, hogy az elkobzások területileg a földosztás szempontjából alárendelt szerepet játszottak, de világosan utal arra a sajátos történeti, politikai helyzetre is, amelyben maga a földreform-rendelet és fő vonalaiban természetesen ennek végrehajtása is megfogant. [...]

Az igénybevétel gazdasági jelentősége és értéke tulajdonképpen azon fordult meg, hogy a kisajátított területeknek művelés, használhatóság szempontjából milyen értékük volt. A kisajátított területek művelési ágak szerinti megoszlása is azt mutatja, hogy az igénybevétel a nagybirtokra jellemző művelési ágakban volt a legszámottevőbb. Így az össze szántóterületek közel 30%-át, a legelők, rétek, több, int 30-30%-át, a nádasok 58,1, az erdők több mint 73%-át mozgatta meg a földreform. Abszolút értékben természetesen – az ország összterületének több mint felét kitevő szántó kisajátítása volt a legnagyobb mértékű: ez adta az igénybe vett összterület 51,4%-át. Egészében véve megállapíthatjuk, hogy az összes igénybe vett terület több mint 92%-át szántó, legelő, rét és erdő tette ki, s mindössze csak 1,7%-a eredt olyan munkaigényes ágakból, mint a kertészet, vagy a szőlészet. A kisajátítás azoknál a munkaigényes ágaknál volt tehát a legkisebb, melyekben a parasztgazdaságok előnyei (felszabadulás előtti kategóriákról lévén szó) a feudális maradványokkal terhelt extenzív nagybirtokokkal szemben már korábban megmutakoztak. A kert- és szőlőterületek viszonylagosan kisebb részesedése tehát egyrészt abból eredt, hogy a viszonylag kis területen aránylag nagy értéket képviselő kert és szőlőterületekből a nagybirtok sem rendelkezett a többi művelési ágnak megfelelő nagy területtel, másrészt abból, hogy e nagy gondosságot és sok munkát igénylő kultúrákból a kisebb üzemkategóriák is jelentős mértékben részesedtek.

Mindezek mellett nem hanyagolható el annak a fontos momentumnak a jelentősége, hogy a rendelet, s kivételes szükségmegoldásoktól eltekintve a rendelet végrehajtása is, az antifasiszta egység fenntartása miatt kímélte a kulákság és a bortokosok érdekeit, kívánságait – ha a szükség másként nem parancsolta – a kisajátításnál figyelembe vették. A birtokosoknak tehát bizonyos körülmények közt lehetőségük nyílt az értékesebb szőlő- és gyümölcssterület megtartására, a rendeletben szabályozott mértékig. Ez a tény

természetesen egyáltalán nem befolyásolta a kisajátítás alapvető tartalmát, a feudális eredetű nagybirtokrendszer maradéktalan szétzúzását.

A kisajátítások révén megvalósult a feudális eredetű nagybirtokrendszer felszámolása, s egyidejűleg sikerült megtörni a nagybirtokos osztály gazdasági hatalmát. De minden földbirtokreformnak döntő meghatározója az is, hogy az igénybe vett földterületeket milyen célra használják fel, kinek a kezébe adják a földet. [...]

A földreform során összesen igénybe vett 5 599 645 kat. hold földterület – ha a házjegynek juttatott területeket is beszámítjuk – több mint 60%-a igényjogosult személyek (gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, törpe- és kisbirtokosok stb.) tulajdonába ment át. Az igényjogosultaknak közvetlenül kiosztott, művelési célokat szolgáló területek is megközelítik az összes igénybe vett terület 60%-át. A közvetlen földigények, valamint a telepítési és házhelyjuttatási – tehát egyéni – szükségletek kielégítésén kívül az igénybe vett területek figyelemre méltó része vált közületi tulajdonná: részben községi, szövetkezeti (a közlegelők, az erdőterületek kisebb hányada), részben állami tulajdon formájában (állami tógazdaságok és nádüzemek, minta-, tan- és kísérleti gazdaságok, valamint a kisajátított erdő nagy része). E területek tulajdonjogi megoszlását és hasznosítását nemzetgazdasági érdekek és célszerűségi szempontok szabták meg. Különösen vonatkozott ez az erdőterületekre, tógazdaságokra és nádüzemekre, melyek szétosztása – jellegükből következően – egyrészt lehetetlen lett volna, másrészt ellenkezett volna a nemzetgazdaság érdekeivel. E művelési ágak egységes termelési irányítást és kezes tettek szükségessé. Az egyéni, ill. közületi tulajdonba átadott területeken kívül a juttatott terület 0,4%-át tartalékolták, vagy egyéb közcélokra adták, ugyancsak 0,4%-át egyházi célokra utalták ki. Végül kb. 2%-ra tehető azon terület aránya, mely hazatérő katonák juttatására vagy ki nem osztható terméketlen területeként maradt fenn.

Az igényjogosultaknak kiosztott terület nagyobb részét, tehát szántóföld, kert, rét, szőlő, kisebb részét pedig legelő tette ki, míg az erdők, legelők, nádasok döntően közületi tulajdonba mentek át. Ezek tehát a tulajdonviszonyokban végbement nagy jelentőségű változás után üzemszervezési szempontból lényegében továbbra is egy egységes egészet képeztek, szemben az egyéni juttatásokkal, melyeknél a tulajdonjogi változás – a nagybirtok kisgazdaságokra való szétesése következtében – birtokszerkezeti változásokkal és így új üzemszervezési problémákkal járt együtt.

A földreform során közel 110 ezer gazdasági cseléd, több mint 260 ezer mezőgazdasági munkás, majdnem 214 ezer törpebirtokos és 33 ezer kisbirtokos, valamint több mint 24 és félezer egyéb igényjogosult kapott átlagosan 5,1 kat. hold terjedelmű földet, vagyis az 1941. évi állapothoz viszonyítva az összes mezőgazdasági munkásnak mintegy 48,5, a cselédek 53, a törpebirtokosok 55,8, a kisbirtokosok 20,3%-a. A földreform jellegére, osztálytartalmára éppen az mutat rá mindennél világosabban, hogy a 642 352 földhözjuttatottak közül közel 585 ezer (a földhözjuttatottak 90 százaléka!) volt cseléd, mezőgazdasági munkás és törpebirtokos, akiknek a juttatás céljaira szolgáló több mint három és negyedmillió hold területből 3 040 195 kat. hold jutott. [...]

A juttatottak több mint egyharmada (38,4%-a) azonban – kisebb-nagyobb területen – már korábban is gazdálkodott, s így a földreform során számukra juttatott föld régi gazdaságuk megerősítésére szolgált. A megerősödés mértékét, bizonyos fenntartásokkal ugyan, lényegében azonban jól világítja meg az a tény, hogy 1935-ben a törpebirtok átlagterülete 1,4, a kisbirtoké pedig 7,2 kat. hold volt. A földosztás során a birtokkategóriák területe átlag 3,9, ill. 4,4 kat. holddal egészült ki, vagyis a törpebirtok átlagterülete 1,4 holdról 5,3 holdra, a kisbirtok átlagterülete pedig 7,2 holdtól 11,6 kat. holdra növekedett. Az 1941. évi – bázisként csak viszonylagos értékű – adatok alapján a törpe- és kisbirtokosoknak 44,2, ill. 79,7 százaléka nem részesült földjuttatásban. Helytelen volna azonban ebből a tényből arra következtetni, hogy a földosztásból kimaradt törpe- és kisbirtokok átlagterülete azonos maradt az összes törpe és kisbirtok felszabadulás előtti átlagterületével. A földreform idején ugyanis azok a törpebirtokosok kaptak elsősorban földet, akiknek már eredetileg is a legkisebb földjük vagy pl. a legnagyobb családjuk volt. A juttatásból kimaradt törpe-és kisbirtokosok tehát már eredetileg is az átlagosnál nagyobb, vagy éppen jobb minőségű, értékesebb földdel vagy kisebb családdal rendelkeztek. A földreform tehát ebben a vonatkozásban nem egyszerűen csak a juttatásban részesültek gazdaságának megerősítését, hanem általában a kisparaszti gazdaságok megerősödését szolgálta.

Az 1945. évi földreform sorsdöntő történelmi jelentősége mellett sem elégíthette ki természetesen teljes egészében a parasztság évszázadok során egyre mélyebbé és (számszerűleg is) egyre szélesebbé váló elemi igényét a földre. Ezzel kapcsolatban azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy Magyarországon a felszabadulás előtt és a földosztás idején is hatalmas nincstelen, félproletár és szegényparaszti tömeg volt, s az igények teljes kielégítésére így nem jutott elegendő föld. A történelmi helyzetből, a politikai erőviszonyokból következően pedig – mint ezt a földreform-rendelettel kapcsolatban is jeleztük – a nemzeti egységfront fenntartása, a földreform osztálytartamának, szegényparaszti megoldásának biztosítása érdekében bizonyos engedelmények és kedvezmények elengedhetetlenek voltak.

A földreform során nemcsak a föld igénybevételére került sor, hanem a nagybirtok élő. és holtfelszerelésének, az épületek, sőt a fellelhető készletek: a vetőmag, a takarmány igénybevételére is. Az ország 25 megyéjében több mint 1500 kastély és kúria, s csaknem 8000 kat. hold területtel került állami tulajdonba, melyeket iskolák, kórházak, üdülők, gyermekotthonok stb. céljaira használtak fel. Mindezek mellett igénybevételre került mintegy 56–70 millió légméternyi épület, melyet igényjogosultak vagy – éppen földreform-rendeletek által létrehozott – szövetkezetek és közterületek kaptak meg. Szövetkezeti kezelésbe került 160 szeszgyár, 228 malom, 210 egyéb mezőgazdasági ipari üzem, 175 különböző kisüzemet pedig (szikvízgyár, bognár- és kovácsműhely) szövetkezeteknek, ill. közületeknek juttattak. Szövetkezeti kézbe került a fentieken kívül 6950 traktor és gőzeke, s mintegy 6000 cséplőgép is. Átadtak továbbá, túlnyomóan az új birtokosoknak 160 000 kisebb talajművelő eszközt és gépet, valamint 250 000 egyéb különféle kispépet is. A Földhivatal számításai szerint az így juttatott értékek (épületek, gépek, eszközök stb.) 18–20 millió mázsa búza

értékével tekinthetők egyenlőnek, vagyis átlagosan minden egyes földhözjuttatott a földbirtokán kívül közvetlenül vagy közvetve még kb. 35 mázsa búza értékének megfelelő juttatásban részesült. [...]

A földreform eredményeként mélyrehatóan megváltozott a földbirtok-kategóriák egymáshoz való viszonya, szám szerinti és területi megoszlása. Országos szinten a földosztás előtti állapothoz képest a 0–20 holdig terjedő birtokok száma kivétel nélkül emelkedett, a 20 kat. holdon felüli birtokoké pedig – ugyancsak kivétel nélkül – csökkent. Az összes birtokok száma a háború előttihez viszonyítva több mint 430 ezerrel növekedett. Ebből következően az egyes birtokkategóriák háború előtti és utáni százalékos megoszlása között lényegében csak kisebb eltérés mutatkozik. Ugyanakkor az egyes kategóriák területi részesedésében nem 20, hanem 100 holdig bezárólag következett be általános gyarapodás. Így amíg a földosztás előtt a 100 holdig terjedő birtokok területe az ország összterületének csak alig felét haladta meg, a földosztás eredményeként csaknem elérte a 80%-ot.

A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái

In: Hegedűs B. András (szerk.): A Petőfi Kör vitái,
V. Budapest, 1994, 1956-os Intézet. (75–147). 76–79.

A Petőfi Kör által szervezett szakmai viták keretében 1956. október 10-én került sor A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái című programra, mely elsősorban az 1. ötéves terv elhibázott gazdaságpolitikai törekvései nyomán előállt problémák okait, jellegét járta körül. A bevezető referátumot Kiss Árpád a Műszaki Fejlesztési Tanács elnöke tartotta, ő volt a vitavezető is. A 19 hozzászóló részben a technikai és technológiai kérdéseket, részben pedig a szakember-helyzetet, a fiatal műszaki értelmiség és középvezető rétegmunka- és megélhetési lehetőségeit taglalta.

A műszaki fejlesztést az első ötéves terv időszakában több tényező gátolta. Én a tényezőket elemzésük során két csoportra bontanám.

Az egyik csoport: az iparpolitikai tevékenység. Iparpolitikánkat az első ötéves terv időszakában számos területen a voluntarizmus, az objektív adottságok nem kielégítő figyelembevétele jellemezte. Az ipar fejlesztésében a nagy számokra törekedtünk, hogy az általunk kialakított mutatórendszerben minél nagyobb és minél tetszetősebb eredményeket érjünk el. E nagy számokra való törekvés hozta magával, hogy a termelés mennyiségi mutatói mellett az iparfejlesztésében a napi termelési feladatok teljesítésében is háttérbe szorultak a minőségi gyártás követelményei. Ha összehasonlítjuk az ipar műszaki színvonalát a háború előttivel, nagy fejlődést tapasztalhatunk. Létrehoztunk új üzemeket, amelyek a legmodernebb technikát alkalmazzák. A technikai színvonal emelésének fő módszere az első ötéves terv időszakában az új, korszerű